

هو العليم

عدم تحقق توحيد ذاتي، صفاتي و افعالي بنا بر اصالة الماهية

شرح منظومه جلسه هفدهم

(المقصد الاول في امور العامة، الفريدة الأولى في الوجود و العدم، غرر في أصالة الوجود)

آيت الله حاج سيد محمد محسن حسيني طهراني
قدس الله سرّه

بسم الله الرحمن الرحيم

لو لم يُؤصَّل وحدةٌ ما حصلت *** إذ غيرُهُ مَثَارُ كثرةٍ أَنت
ما وُجِدَ الحقُّ ولا كَلَمَتُهُ *** إلَّا بما الوحدة دارت معه^۱

امكان ثنویّت نفس الامریه بنا بر اصالة الماهیه

بحث راجع به اصالت الماهیه بود و بنا بر فرمایش مرحوم حاجی اگر قائل به اصالة الماهیه بشویم توحید واجب الوجود مخدوش می شود و در این صورت ثنویّت نفس الامریه واجبیه تثبیت می شود. عرض شد که بنا بر فرض اصالة الماهیه هم امکان دارد به نحوی این ثنویّت را ابطال کنیم؛ به این بیان که یک وقتی فرض بر این است که دو ماهیّت بسیطه داریم که متخالف بالذات هستند و هیچ ماهیّت دیگری غیر از این دوتا در عالم تحقق پیدا نکرده است، در این صورت شاید بتوانیم با مقداری چسب و سریش و [توجیه و تأویل] این مسئله را اثبات کنیم و امکان دارد که ثنویّت نفس الامریه - یعنی ثنویّت در آلهه - در اینجا محقق شود.

اما فرض ما در عالم امکان و تحقق ماهیّات مقررّه در ظرف خودش است و روی این فرض بحث را پیش می آوریم؛ به این صورت که می گوئیم که این ماهیّتی که شما می گوئید بسیط است، آیا عرض است یا جوهر؟

اگر عرض باشد باید قوام به یک موضوعی داشته باشد و آن موضوع نمی شود که وجود باشد بلکه آن موضوع باید یک جوهر باشد و اگر جوهر باشد پس بنابراین ترکّب لازم می آید.

البته بر فرض اینکه قبول کنیم که دو جوهر بسیط، ممکن است که متحقّق باشند و متخالف بالذات باشند، درحالی که اصلاً امکان ندارد دو جوهر بسیط که متخالف بالذات هستند با هم متحقّق باشند! چون جوهر در ذات خودش این تخالف بالذات را نفی می کند و هر جوهری خواهی نخواهی - چه اینها قبول کنند یا نکنند - در تحقق خودش مرکّب است.

حالا بر فرض که بگوئیم این جوهر بسیط، هویت این واجب الوجود را تشکیل می دهد و آن جوهر بسیط دیگر، هویت آن واجب الوجود دیگر را تشکیل می دهد. البته اطلاق واجب الوجود که غلط است و باید واجب الماهیه بگوئیم چون وجود که امر اعتباری و انتزاعی می شود. بنابر این فرض، تکلیف این ماهیّاتی که الآن در عالم خارج متحقّق هستند چه می شود؟

^۱ شرح المنظومة، ج ۲، ص ۶۲.

یک وقتی شما می‌گویید که این ماهیات از آن ماهیت بسیطه و مجرد انتزاع نشده‌اند و از آنجا تراوش پیدا نکرده‌اند؛ پس بنابراین نه تنها ثنویت اثبات می‌شود بلکه باید به عدد هر ماهیتی یک واجب قدیم بالذات داشته باشیم چون فرض بر این است که قوام و تقرر این ماهیاتی که در خارج هستند محفوظ است و وجود هم که یک امر اعتباری و عدمی است.

اشکال در تحقق ماهیات در صورت اعتباری بودن وجود

برفرض اینکه ماهیت، در عالم خارج محقق باشد و وجود هم در کار نباشد، این ماهیات از کجا پیدا شده‌اند؟

اگر می‌گویید که این ماهیات از آن ذات واجب‌الماهیه به وجود نیامده‌اند پس این ماهیت قدیم ذاتی می‌شود و وقتی که قدیم ذاتی شد در این صورت به عدد ماهیات، واجب‌الماهیه داریم. که بطلان این مسئله خیلی روشن و بدیهی است و هیچ‌کسی نمی‌تواند که قائل به این مطلب شود.

اگر شما بگویید که این ماهیات در صقع آن ماهیت بسیطه وجود داشته‌اند؛ می‌گوییم که ماهیات تخالف ذاتی دارند و خود شما هم می‌گویید که آنها ماهیاتی هستند که بالذات متخالف هستند؛ گرچه اشتراک دارند ولی فصلشان با هم مخالف است. پس چون این ماهیات تخالف ذاتی دارند، ترکب در بسیط لازم می‌آید و این خلاف فرض است.

چون اگر ترکب در امر بسیط پیدا بشود، این ترکب موجب احتیاج می‌شود و احتیاج نیاز به علت دارد و در این صورت بساط واجب‌الوجود یا واجب‌الماهیه برچیده می‌شود. به هر حال چه قائل به اصالة‌الماهیه بشویم یا اینکه قائل به اصالة‌الوجود بشویم قطعاً این ثنویت واجب و تعدد الهه از بین می‌رود.

راه‌های دیگری هم برای نفی این مسئله هست که دیگر نیازی به گفتن آنها نیست و إن شاء الله بعداً این بحث در شبهه ابن‌کمنه می‌آید. و این بحث را باید در صفات باری مطرح کنیم و حالا در اینجا یک اشاره‌ای به آن شد و دیگر باید رد شویم.

این مطلب و فرمایش مرحوم حاجی بود که البته بسیار متین و درست است؛ که بنا بر اصالة‌الماهیه لازم می‌آید که قائل به تعدد ذات واجب بشویم. ولی با این بیان که عرض شد شاید بتوانیم بگوییم که باز خیلی نیازی به این جهت هم نداریم که بگوییم برای نفی تعدد الهه باید به اصالة‌الوجود تشبث پیدا بکنیم چون با اصالة‌الماهیه هم می‌توانیم مسئله را جواب بدهیم ولی با اصالة‌الوجود قضیه خیلی روشن است.

نتایج استدلال مصنف بر بطلان اصالة‌الماهیه

مرحوم حاجی بر اساس این دلیلی که در اینجا ذکر کردند یک نتایجی را مترتب می‌کند:
نتیجه اول: اینکه (ما وُحِدَ الْحَقُّ وَ لَا کَلَمَتُهُ)؛ همان‌طوری که عرض کردیم توحید ذاتی متحقق نمی‌شود.

البته مرحوم حاج میرزا مهدی آشتیانی از این طریق مرحوم حاجی وارد نشده‌اند و بحث را روی این جهت برده‌اند که بالأخره قائلین به اصالة‌الماهیه بخوانند یا نخواهند یک وجودی را برای ذات باری اثبات می‌کنند و آن وقت بحث را در آنجا می‌برند که حالا آن وجود، مشترک می‌شود و آن اشتراک هم موجب ترکیب می‌شود و ترکیب هم موجب وارد شدن احتیاج در ذات باری می‌شود و احتیاج فقر است و فقر هم با واجبیّت تنافی پیدا می‌کند.^۱ ایشان روی این قسمت، بحث را مطرح کرده‌اند.

ولی این مطلبی که من عرض کردم خلاف مطلب مرحوم آشتیانی بود. گرچه ایشان یک تکلیفی را بر قائلین به اصالة‌الماهیه بار می‌کنند و می‌گویند که شما بخوانید یا نخواهید وجود را در مبدأ اولی اثبات می‌کنید. لذا خود مرحوم حاجی هم می‌فرمایند که قائلین به اصالة‌الماهیه، در ذات واجب قائل به وجود هستند اما در بقیّه ممکنات قائل به اصالة‌الماهیه هستند. اما در واجب می‌گویند نه در آن واجب، وجود وجوب دارد. مسئله توحید ذاتی که روشن شد.

نتیجه دوم: اینکه توحید صفاتی متحقّق نمی‌شود. بنا بر رأی مرحوم حاجی و رأی مرحوم صدر المتألهین که همان دعوی معروف بین مرحوم آقا سید احمد کربلایی - قدس سرّه - و مرحوم آقای کمپانی - رضوان الله علیه - است^۲ و به طور کلی مرام حکمای متألهین (که تعبیر به حکماء متألهین می‌آورند) عینیّت بین ذات و صفات محقق است.

البته آنها هیچ وقت عینیّت مفهومی را قائل نمی‌شوند بلکه عینیّت خارجی و مصداقی را به عنوان وحدت قائل می‌شوند. به عبارت دیگر چه بگویند: «ذات» و چه بگویند: «علیم»! چه بگویند: «الله» یا «هُوَ» و چه بگویند: «قادر»!

«هُوَ» حکایت از آن مقام غیب الغیوبی و عالم عماء و آن ذات نفس الامریه بدون شائبه هیچ صفتی می‌کند. البته بنا بر مطلب ما، نه مطلب آقایان!

شخصی رفت که حاشیه کبری بخواند؛ داشتند بحث می‌کردند که مثلاً کلمه چه چیزی است؟ گفت که ایشان بنا بر رأی ما فلاسفه اشتباه کرده است و...!! بنده هم الآن که گفتم بنا بر مطلب ما؛ دیدم ما هم داریم حرف همان شخص را می‌زنیم! ولی بالأخره این چیزی است که ما شنیده‌ایم.

بدیهی بودن اتحاد صفات با ذات

چه بگویند: «هُوَ» و چه بگویند: «علیم» هر دو یکی است، چه بگویند: «الله» و چه بگویند: «حی» هر دو یکی است، چه بگویند: «قادر» و چه بگویند: «ذات الله» هر دو یکی است. یعنی یک اتحاد عینی حقیقی واقعی

^۱ تعلیقه بر شرح منظومه حکمت سبزواری، ج ۱، ص ۱۸۷.

^۲ جهت اطلاع بیشتر رجوع شود به کتاب توحید علمی و عینی.

بین صفات باری و بین ذات باری در خارج هست، به طوری که هیچ مرتبه مخالف و متفاوتی بین مرتبه صفات و مرتبه ذات تصوّر نمی شود؛ هر مرتبه ای را که برای صفات تصوّر کنید، ذات در همان مرتبه هست و هر مرتبه ای را که برای ذات تصوّر کنید، صفات در همان مرتبه هستند.

مثلاً زید و خودش را در نظر بگیرید، همان طور که امکان ندارد که بین زید و نفسش افتراقی قائل شویم - به این نحو که در بعضی از مواقع زید باشد ولی نفس او نباشد! یا نفس او باشد ولی زید نباشد! و در بعضی از مواقع با همدیگر سر یک میز جمع شوند! - و چنین تصوّری محال است به جهت اینکه نفسیت و اتحاد شیء با ذات خودش یک اتحاد بدیهی است و اصلاً نیازی به تصوّر ندارد؛ همین طور بین ذات باری و بین صفاتش یک نوع اتحاد است؛ یعنی چه از ذات تعبیر بیاورید و چه از صفات تعبیر بیاورید، در هر دو تعبیر، حکایت از یک واقعیت شده است؛ نه اینکه در اینجا دو واقعیت لحاظ شده باشد بلکه یک واقعیت هست.

این طور نیست که مثل «زید قائم» باشد که بین زید و قیام در خارج اتحاد تحقق پیدا کرده باشد یعنی نفس زید جدای از قیام باشد و این قیام بر زید حمل شود نه خیر! بلکه مثل زید و نفسیت خود زید می ماند.

دلیل قائلین به اختصاص اتحاد بین ذات و صفات برای پروردگار

البته آقایان قائلین به اصالة الماهیة این مطلب را در باب عروض عوارض بر جوهر و موضوع قائل نیستند و فقط در باب باری چون احتمال ترکّب در ذات باری در این صورت می رود، این مطلب را قائل شده اند و فرموده اند که اتحاد در اشیاء خارجی، بین جواهر و بین اعراض و لوازم یک نوع اتحادی است که عارض بر موضوع خودش است و امکان افتراق در آن وجود دارد؛ مانند اتحاد بین سیاهی و موضوع، اتحاد بین سفیدی و موضوع، اتحاد بین کم و موضوع و اتحاد بین اعراض و موضوع خودش. که احتمال دارد گاهی از اوقات این اعراض باشند و گاهی از اوقات ممکن است که با حفظ خود موضوع، جای خودش را به عرض دیگری بدهند و تبدیل به عرض دیگری بشوند.

اما در ذات باری به جهت اینکه در آنجا ماهیتی راه ندارد و وجود صرف است و هیچ نوع تعینی در آنجا معنا ندارد، اگر بخواهیم همان طور که مفاهیم صفات ذات باری با همدیگر تفاوت دارند، مصادیق صفات را هم متفاوت بدانیم لازمه اش این است که ترکّب در ذات باری پیدا شود و ترکّب هم موجب احتیاج و آن تبعاتی است که لازم می آید.

بنابراین این آقایان ناچار شده اند به اینکه در اینجا بگویند که اتحاد یک اتحاد مصداقی و عینی و حقیقی است و بین مرتبه ذات و مرتبه صفات هیچ نوع بینوئیت و تفاوت و میزی وجود ندارد.

لزوم ترکّب در ذات بنا بر اصالت ماهیت

روی همین جهت مرحوم حاجی هم آمده اند این مسئله را اثبات کرده اند و فرموده اند که بر اساس این

قضیه اگر قرار باشد که ماهیات را اصیل بدانیم در این صورت مشخص است که ماهیت قیام با ماهیت جلوس فرق می‌کند، ماهیت حیات با ماهیت علم فرق می‌کند، ماهیت قدرت با ماهیت رأفت فرق می‌کند، ماهیت رحمت با ماهیت غضب فرق می‌کند. پس اینها همه دارای ماهیات مختلفه هستند که گاهی ذات متّصف به این ماهیت است و گاهی متّصف به آن ماهیت دیگر است. و اگر قرار باشد که ماهیت اصیل باشد پس بنابراین ترکّب در ذات باری لازم می‌آید.

لذا برای فرار از ترکّب می‌گوییم که تمام این ماهیات امور اعتباری هستند و آن چیزی که در تمام این حقایق مختلفه‌المفاهیم، اصل است عبارت از وجود است؛ وجود علم در پروردگار با وجود حیات در پروردگار یک وجود است و فرق نمی‌کند، وجود قدرت در پروردگار و وجود رأفت و رحمت و غضب در او یک وجود است؛ یک وجود است که صور مختلفی به خود گرفته است.

پس بنابراین [در این صورت] آن صور مختلفه باعث اختلاف در مصداق وجود نخواهند شد و وقتی که مصداق وجود متخالف نشد، با مصداق ذات یکی است. بنابراین فقط یک وحدت را می‌توانیم در اینجا اثبات کنیم و آن اثبات وحدت واجب‌الوجود است **مع الصفات الوجوبیّة**، که اینها همه یک وجود هستند. و وجود ذات با وجود صفات یک وجود واحد است که همان عبارة أخرای از عینیت ذات با صفات می‌شود.

البته ما فعلاً در مقام ردّ این مطلب نیستیم چون این مسئله احتیاج به صحبت و بحث بیشتری دارد و مقدمات بیشتری را می‌طلبد تا اینکه بخواهیم به آنجا برسیم.

ضرورت خواندن شرح منظومه قبل از مطالعه کتاب توحید علمی و عینی

وقتی که رفقا می‌خواستند که با هم یک بحث و صحبتی داشته باشیم، من در نظر داشتم که به جای شرح منظومه، توحید علمی و عینی را با هم بحث کنیم و ببینیم که چه چیزی از آن می‌فهمیم.

بعد متوجّه شدم که در توحید علمی و عینی این دو بزرگوار تمام فنون مختلفه و قوانین فلسفه و عرفان و منطق و خلاصه و چکیده حکمت را در جواب همدیگر به کار برده‌اند و بدون طیّ مقدمات، فهمیدن آن امکان ندارد. یعنی در هر خطّی از آن یک مطلب بیان شده است؛ مثلاً از علم عنائی حق صحبت می‌شود که باید دید آن علم عنائی چه هست! اقسام علم چند تا است و چند تا از آنها در پروردگار متحقّق است و چند تا در غیر پروردگار - که ممکنات هستند - متحقّق است! فرق بین علم ما و علم او چه است و علم حصولی و حضوری چه هستند! در نتیجه ما باید برگردیم و تمام اینها را پیدا بکنیم.

لذا من دیدم که بهتر است ابتدا یک بحث کلی کنیم و ببینیم که کلیات قضیه از چه قرار است و بعد إن شاء الله یا مطالعه می‌کنید و یا اگر فرصت شد با همدیگر بحث کنید. اگر ما هم بودیم می‌نشینیم و با هم این قدر بحث می‌کنیم تا بالآخره ببینیم کار به کجا می‌رسد!

تلمیذ: آیا امکان دارد که الآن کتاب توحید علمی و عینی را در یک وقت دیگری بحث کنیم؟
استاد: در شرایط فعلی امکان ندارد و اصلاً نمی‌شود که آن را بحث کرد چون در آنجا که یک بحث را پیش نگرفته‌اند؛ مثلاً یک و نیم صفحه است که در آن همه چیز آمده است و از همان اول کتاب هم همین‌طور است و همه قضایا در آنجا تلگرافی صحبت شده است. بحث راجع به آن إن شاء الله می‌ماند برای بعد و طبعاً راجع به اتحاد بین ذات و صفات هم باید بعداً صحبت شود.

نتیجه سوم: عدم تحقق توحید کلمه

و دیگر اینکه کلمه پروردگار که افعال پروردگار است هم متحد نمی‌شود؛ به‌خاطر اینکه خدا باید به عدد هر ماهیتی یک فعل انجام بدهد، پس خدا باید بنشیند و همین‌طور ماهیت درست کند درحالی که «الواحد لا یصدُرُ عنه آلاً الواحد»^۱؛ صدور از واحد غیر از یک وحدت نیست و این نیست مگر همان تنزل نور وجود بسیطه در قوالب امکانیه. پس این تنزل به یک وحدت انجام می‌گیرد و همان یک وحدت در ارتباط تمام آن تعینات با نور وجود بسیط ثابت است و ﴿وَمَا أَمَرْنَا إِلَّا وَحْدَةً﴾^۲.
اگر قائل به اصالة الماهیه باشیم تمام اینها دیگر کنار می‌روند یعنی به تعداد هر ماهیتی خدا یک «کن» وجودیه دارد. پس برای همه این ماهیات با انواع فرضی لایتناهایشان یک «کن» وجودیه در فعل پروردگار هست. و در این صورت دیگر اشکال خیلی عمیق می‌شود. این هم مطلب دیگری که مرحوم حاجی آن را داخل در فلسفه کرده‌اند!

تطبیق متن دلیل ششم برای اصالة الوجود

و لا صفاته (إِلَّا بِمَا) أي بحقيقة الوجود الذي (الْوَحْدَةُ دَارَتْ مَعَهُ)^۳
و السادس قولنا: و دلیل ششم برای اصالة الوجود این قول ما است که (لَوْ لَمْ يُوصَلْ) الوجود (وَحْدَةً مَا حَصَلَتْ) اگر وجود، اصل نباشد وحدتی پیدا نمی‌شود؛ إِذْ غَيْرُهُ زِيْرَا غیر وجود و هو المهيّة لِأَنَّ أَصَالَتَهَا محلُّ النزاع، (مَثَارَ كَثْرَةٍ أَتَتْ)، که ماهیت باشد - جایگاه و محلّ پراکندگی و کثرت است.
چون غیر وجود در اینجا ممکن است که هم عدم باشد و هم ماهیت لذا ایشان می‌گویند که منظور از غیر وجود، عدم نیست بلکه منظور از آن، ماهیت است؛ و بعد می‌گویند: «لَأَنَّ أَصَالَتَهَا محلُّ النزاع»، چون محلّ نزاع و بحث ما راجع به اصالت ماهیت است لذا در اینجا اصلاً عدم مطرح نمی‌شود.

^۱ نهاية الحکمة، ص ۱۶۵.

^۲ سورة القمر (۵۴)، آیه ۵۰.

^۳ شرح المنظومه، ج ۲، ص ۷۴.

و إذا كان كذلك و حالا که این طور است

یعنی ابتدای برهان تمام شد که بین موضوع و محمول وحدت پیدا نمی‌شود این مطلب صحیح، خوب، روشن و ماهیت مثار کثرت است نتیجه این می‌شود که
و (مَا وَحِدَ الْحَقُّ وَلَا كَلِمَتُهُ) هیچ گاه حق و کلمه حق و صفات حق وحدت پیدا نمی‌کنند مگر به حقیقت

وجودی که وحدت با او دائر است. پس این توحید حق و توحید کلمه و صفات حق به واسطه وجود است.
کلمه عبارت از فعل پروردگار است^۱. صفات هم آن خصائصی هستند که فعل پروردگار از آن
خصائص ناشی می‌شود مثل خود ما.

معنی کلمه در آیه شریفه ﴿فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَةً﴾

تلمیذ: کلمه به معنای فعل است؟

استاد: نه، فعل یکی از معانی کلمه است.

تلمیذ: منظور از این کلمه همان کلمه‌ای است که در قرآن مطرح شده است؟

استاد: بله همان است که به معنای فعل است. و از جهت کثرت به آن افعال می‌گویند ولی در واقع یک
فعل بیشتر نیست. یعنی از جهت نگاه ما کثرت دارد؛ ﴿مَا نَفَذْتُ كَلِمَتُ اللَّهِ﴾^۲ یعنی فعل خدا هیچ وقت تمام
نمی‌شود و بی‌انتهاء است.

﴿فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَةً فَتَابَ عَلَيْهِ﴾^۳؛ در اینجا مقصود، همان افعالی
است که باید آنها را انجام بدهد. ﴿تَلَقَّى﴾^۴ یعنی تشبث به آن افعال پروردگار پیدا کرد، آن افعالی که معنای
کُنه وجود هستند و اینها مصدر عالم خلق هستند و توجه حضرت آدم علی نبینا و آله و علیه السلام به این
افعال الله بوده است و آنها اولین فعل پروردگار و صادر اول هستند؛ ﴿فَتَلَقَّى آدَمُ﴾^۵ یعنی تشبث به آن انوار
پیدا کرد و وجود آنها را در خودش احساس کرد. **تَلَقَّى** یعنی وجود آن کلمات را به واسطه تمسک به آنها در
خودش احساس کرد، ﴿فَتَابَ عَلَيْهِ﴾^۶؛ پس خدا توبه او را پذیرفت.

توضیح کیفیت برگشت افعال به صفات

تلمیذ: آیا افعال به صفات بر می‌گردند؟

استاد: ریشه هر فعلی صفت است و اراده و مشیت هم از صفت نشئت می‌گیرند؛ آدم دزد اراده دزدی
می‌کند، آدم صادق هیچ وقت اراده دزدی نمی‌کند و همیشه فعل امانت از او سر می‌زند. اراده آدم خائن - که
خیانت یک اتحادی با نفس او پیدا کرده است - سبب می‌شود که همیشه به سمت خیانت برود. در هر قضیه‌ای

^۱ المفردات فی غریب القرآن، ص ۴۵۸: فکل قضیه تُسمی کلمه، سواء کان ذلک مقالا أو فعلا.

^۲ سورة الکهف (۱۸)، آیه ۱۰۹.

^۳ سورة بقره (۱)، آیه ۳۷.

که در خیانت و امانت ذو طرفین است شما می بیند که همیشه عقربۀ این فرد خائن به سمت خلاف حرکت می کند. یعنی حتّی در صورتی که هر دو طرف هم برای او امکان داشته باشند ولی این فرد، تمایلش به جهت خیانت است و دیگر این مسئله فکر او می شود و سبب می شود که همیشه به سمت آن خیانت برود. بعضی ها طوری هستند که نمی توانند لقمه را حرام نکنند و خلاصه باید آن را حرام کنند! به قول شما مزه ندارد؟!

یک روز امیرالمؤمنین علیه السّلام استرشان را جلوی مسجد به شخصی سپردند و گفتند که می روند نماز بخوانند. آن شخص افسار اسب را دزدید! حضرت به یکی از غلامانشان گفتند که با این دو درهم برو و یکی دیگر بخر و بیاور. او رفت و همان را پیدا کرد و خرید و دو درهم را به آن شخص داد.

حضرت فرمودند که می خواستم این دو درهم را به او بدهم ولی او از راه حلال راضی نشد و خدا هم از راه حرام برایش پیش آورد.^۱

این خیلی عجیب است و انسان همیشه باید متوجّه این قضیه باشد که در هر کیفیت و در هر شرایط و در هر حالی، استواء آن شاغول و عقربۀ میزان بین حقّ و باطلش روی میزان حقّ بایستد و این طرف و آن طرف نشود. خدا خودش آدم را حفظ کند! یعنی آدم می بیند که خیلی مشکل است؛ مگر اینکه انسان به خود خدا پناه ببرد!

اگر در اینجا بخواهیم وارد مسائل دیگر بشویم قضیه خیلی کش پیدا می کند. پس این توحید حقّ و توحید کلمه و توحید صفات حقّ به واسطه وجود است.

اشکالات مصنف بر اصالة الماهية

وجود، راسم وحدت بین انواع نامتناهی

بیانه بیان مطلب: آنّه لو لم یکن الوجودُ أصیلاً لم یحصل وحدةٌ أصلاً؛ اگر وجود اصل نباشد اصلاً وحدتی پیدا نمی شود لأنّ المهیّة ماثراً للکثرة چون ماهیت، محلّ و مثار کثرت است و فطرتها الاختلاف، و فطرت ماهیّت، اختلاف است یعنی هر ماهیتی ذاتاً با ماهیت دیگر اختلاف دارد. فإنّ المهیّات بذواتها مختلفات پس ماهیّات بذواتها مختلف و متکثر هستند

البته این متکثرات، تشابهات هستند و عمده همان صورت نوعیه یا همان فصل است، فرق نمی کند.

و متکثرات اینها تکرر دارند

و تُثیرُ غُبارُ الکثرة فی الوجود؛ بنابراین این ماهیّت است که غبار کثرت را در وجود پخش می کند.

فإنّ الوجود یتکثر نوعٌ تکثر بتکثر الموضوعات، وجود تکثیر پیدا می کند یک نوع تکثری؛ یعنی نه تکثر

^۱ شرح نهج البلاغة لابن أبی الحدید، ج ۳، ص ۱۶۰.

حقیقی بلکه تکثر ماهوی و تکثر قالبی پیدا می کند به تکثر موضوعات خودش کما أنَّ الوجود مرکزِ یدور^۱ علیه فَلَکُ الوحدة؛^۱ که همان ماهیات است، همان طور که وجود یک مرکزی است که فلک وحدت بر اساس آن می چرخد.

همان طور که عرض کردیم تمام این ماهیات که سبب می شوند که انواع نامتناهی پیش بیایند، به واسطه وجود دارای یک وحدت می شوند یعنی یک واحد سیال می شوند و وجود مثل یک نخ تسبیح همه این ماهیات متخالفه را کنار هم جمع می کند. پس اگر صد میلیارد ماهیت هم روی آن موضوع داشته باشیم، باز آن موضوع، موضوع واحدی است و فقط قالبش را عوض کرده ایم.

شما یک مقدار آب را به شکل گره کنید، مستطیلش کنید، مربعش کنید، مکعبش کنید، استوانه اش کنید، هرمش کنید، مخروطش کنید، هر کاری کنید آب آب است و فرقی نکرده و فقط شکلش عوض شده است. آب را سرد کنید یخ می شود، آن را گرم کنید بخار می شود، شما شکلش را عوض کرده اید ولی هر کاری که کنید باز آب، آب است.

در ماهیات هم قضیه همین طور است یعنی شما هر چه ماهیت درست کنید فرقی نمی کند چون وجود، امر واحدی است.

اتحاد و هویت در حمل لازمه اصالت وجود

و إذا لم یحصل وحدة و وقتی که وحدتی در کار نباشد، لم یحصل الاتحاد الذی هو «الهوئیة» اتحادی که عبارت از هویت است هم حاصل نمی شود چون در قضیه نیاز به هویت داریم و می خواهیم بگوییم که این موضوع، همان محمول است و این محمول، همان موضوع است. ولی در صورت عدم اتحاد، آن هویت در قضیه از بین می رود.

ک «الانسان کاتب» و «الکاتب ضاحک»؛ پس الآن در «الانسان کاتب»، هویتی بین انسان و کاتب وجود ندارد؛ چون انسان یک ماهیت دارد، کاتب هم یک ماهیت دارد، و در «الکاتب ضاحک»، هم هویتی وجود ندارد چون کاتب یک ماهیت دارد، ضاحک هم یک ماهیت دیگری دارد پس بین کاتب و ضاحک اصلاً ارتباطی نیست، آن می خندد و آن می نویسد! بین این دوتا خیلی تفاوت است. در اینجا اتحاد حاصل نمی شود؛

إذ المفروض أنَّ جهة الوحدة و هی الوجود اعتباریة چون فرض ما این است که جهت وحدت که وجود می باشد اعتباری است

و اعتباری که شد یعنی عدمی است.

^۱ شرح المنظومه، ج ۲، ص ۷۴.

و الأصلُ هو شَيْئَةٌ مَهْيَّةٌ الْإِنْسَانِ و اصل هم همان شئیّت ماهیّت انسان است

یعنی همان چیزی که سبب این است که ما به انسان، انسان می‌گوییم نه وجودش؛

و مفهوم الکاتب و الضاحک، و مفهوم کاتب و ضاحک اصل است نه وجود خارجی.

المفاهیم ذاتیها الاختلاف، و ذاتی مفاهیم، اختلاف است و تُصَحَّحُ الغیریّة و غیریّت را تصحیح می‌کنند

این مفهوم می‌گوید که من غیر از آن هستم، آن یکی می‌گوید که من غیر از این هستم، هر دو می‌گویند

که ما غیر از ثالث هستیم، نه اینکه هویت داریم! بلکه از همدیگر جدا هستیم. و وقتی که غیریّت شد پس

اتحادی در کار نیست؛ پس هیچ‌گونه اتّحادی بین ضاحک و کاتب به وجود نمی‌آید و این قضیه که می‌گوییم:

«الکاتب ضاحک» باطل می‌شود.

و این أحدهما من الآخر، و یکی از اینها چه ربطی به دیگری دارد؟ و لا الهو هوّیّة.^۱ نه هو هویت را؛ چون

هو هویتی در کار نیست.

عدم اثبات توحید ذاتی بنا بر اصاله الماهیّة

و لم يتمّ مسألة التّوحد الّتی هی أسّ المسائل: و مسئله توحید که أسّ مسائل است تمام نمی‌شود:

لا توحید الذّات؛ توحید ذات اثبات نمی‌شود؛ لأنّه إذا كانت الماهیّة أصلاً چون اگر ماهیّت اصل باشد

لا یكون بین الواجبین المفروضین ما به الاشتراک ما بین دو واجب مفروض، ما به الإشتراک نداریم حتّی یتربّک

کلّ منهما ممّا به الاشتراک و ما به الامتیاز، تا اینکه هر کدام از این دو تا از ما به الإشتراک و ما به الاختلاف والامتیاز

مرکّب شوند. لأنّ المفروض أنّ ذاتهما الماهیّة و الماهیّات متخالفات بالذّات. زیرا مفروض این است که ذات

این دو واجب، ماهیّت است و ماهیّات هم ذاتاً با هم مخالف هستند پس ربطی به همدیگر ندارند. فلمّ یستقیم

استدلالهم علی التّوحد بلزوم التّریب؛^۲ پس استدلال آقایان بر توحید به اینکه اگر ثنویّت باشد ترکیب لازم

می‌آید ناتمام است.

استدلال آنها ناتمام است به‌خاطر اینکه در آنجا دیگر ترکیبی نیست و حقیقت با ماهیّت است و ماهیّت

را هم فرض کردیم که بسیط است، و این بسیط با آن بسیط دیگر، اختلاف ذاتی دارد. پس این دو تا از قدیم

با هم بوده‌اند و با هم آشتی داشتند و دعوا هم نداشتند؛ آن یکی خدای یزدان و این یکی هم اهرمن است. این

دو تا با هم وقت و قرار می‌گذاشتند و مثلاً این یکی می‌گفت که من سر فلان وقت باران می‌آورم و تو هم سر

فلان وقت، زلزله را بیاور! با هم سر میز می‌نشستند و حساب و کتابشان را می‌کردند و....!

پس این ثنویّت نفس‌الأمریّه و تعدّد الهه نفس‌الأمریّه به جای خودش محفوظ می‌ماند؛ چون بنا بر اصالت

^۱ شرح المنظومه، ج ۲، ص ۷۴.

^۲ شرح المنظومه، ج ۲، ص ۷۴.

ماهیت، ترکیب در ذات لازم نمی آید بلکه این بحث وجود است که ترکیب در ذات را پیش می آورد. ماهیات بسیط هستند و اختلاف ذاتی با همدیگر دارند و از قدیم هم بوده اند؛ پس وجود را از اینها انتزاع می کنیم و هم بر این ماهیت و هم بر آن ماهیت دیگر، حمل می کنیم و هیچ ربطی به همدیگر ندارند.

عدم اثبات توحید صفاتی بنا بر اصاله الماهیه

و لا توحید الصفات؛ و توحید صفاتی هم اثبات نمی شود؛ لآنکه إذا كان الوجود اعتبارياً زیرا اگر وجود را اعتباری و عدمی بگیریم، لایمکن ان يحکم العقل دیگر عقل حکم نمی کند بآن مفاهیم العلم و الارادة و القدرة و غیرها به اینکه مفاهیم علم و اراده و قدرت و غیر اینها مثل حیات و غضب و قدرت و رأفت و رزق و امثال ذلك من الصفات الحقیقیة واحدة؛ از صفات حقیقیه، واحد هستند

عقل حکم نمی کند که این مفاهیم واحد هستند. البته منظور تحقق خارجی این مفاهیم است نه در خودشان، چون در خود این مفاهیم مشخص است که علم و اراده فرق می کنند.

ولا هی مع الذات المقدسة الوجودیة واحدة، و همین طور عقل حکم نمی کند به اینکه حقیقت اینها با ذات مقدسه و جوییه واحد است. پس عقل نه حکم می کند به اینکه اینها مصداقاً با هم واحد هستند و نه حکم می کند به اینکه اینها با ذات، واحد هستند. إذ المفروض زیرا مفروض این است که أن لاجهة و حدة - هی الوجود - فيها جهت وحدتی - که وجود است - در اینجا نیست حتی تكون هی فی مقام وجودها واحدة تا اینکه این ماهیات در مقام وجودشان واحد باشند و فی مرتبة مفاهیمها متغایرة کل مع الآخر و الكل مع الذات المقدسة الموصوفة بها، و در مرتبة مفاهیم، فرق داشته باشند و هر کدام از آنها با دیگری و همه اینها با ذات مقدسه ای که موصوف به اینها هست، فرق داشته باشند؛ لآنکه أيضاً على هذا التقدير چون بنا بر اصاله الماهیه همین صفات، ماهیه من الماهیات ماهیتی از ماهیات هستند، فیلزم الکثرة حسب کثرة الصفات مع الذات؛^۱ پس به اندازه هر صفتی تکرر در ذات پیدا می شود.

بنابراین این ذات مرکب شده است از یک آشی که امروز میل فرمودید! یکی از آن صفات، قدرت است که مثلاً نخود این آش است؛ یکی از آن صفات، حیات است که مثلاً لوبیا برای آش است، خلاصه این آش شله قلم کاری می شود که من نخوردم و نمی دانم قضیه اش چه چیزی است؟!

این آش مرکب از صفات شده است و یک تکه اش هم ذات است؛ مثلاً آب یا گوشتی که در آن می ریزند فرض کنید که ذات است و بقیه صفات از قدرت و رأفت و غضب و علم و اراده و حیات و... مخلفات آش می شوند. در این صورت ترکیب پیش می آید.

^۱ شرح المنظومه، ج ۲، ص ۷۶.

عدم اثبات توحید افعالی بنا بر اصاله الماهیة

و لا توحید فعل الله و کَلَمَتُهُ^۱

توحید فعل و کلمه هم پیش نمی‌آید یعنی اینکه فعل خدا واحد باشد و کلمه خدا واحد باشد.

کلمه خدا همان امر است که فعل به واسطه آن امر انجام می‌گیرد. و این بهتر است از اینکه ما کلمه را به معنای فعل خارجی معنا بکنیم. پس کلمه امری است که فعل از او ناشی می‌شود. گرچه بین امر و بین آن فعل تباینی نیست ولی آن امر، علت برای فعل خارجی است. ﴿وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَجْدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ﴾^۲، ﴿إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْءًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾^۳

تلمیذ: اراده حق، عین فعل او است؟

استاد: بله، ولی این مرتبه دارد؛ یعنی همان‌طور که مرتبه ذات، اعلیٰ از مرتبه اراده است و مرتبه اراده هم اعلیٰ از مرتبه فعل است. اراده، فعل پروردگار است متنها فعل خارجی نیست بلکه فعلی است که متصل به ذات و در مرتبه مادون ذات است. به عبارت دیگر می‌توانیم بگوییم که اراده پروردگار، همان صادر اول است که از صادر اول، صادر دوم تشکیل می‌شود و....

تلمیذ: لازمه این حرف این است که پروردگار برای خلق اراده هم باید اراده کند؟!

استاد: نه، در اینجا اراده، نفس همان ذات است. در اراده که دیگر فعل نیست؛ چون ما بحث اراده و اختیار را در آنجا دیگر اصلاً مطرح نمی‌کنیم. چطور شما در آنجا مطرح می‌کنید؟! خود اراده پروردگار که دیگر نیازی به اراده ندارد!

پاسخ به چند سوال

عینیت صفات و ذات

تلمیذ: ما گفتیم که صفات پروردگار عین ذات او هستند ولی شما الآن صفات را از ذات جدا کردید پس ترکیب لازم می‌آید!

استاد: من از شما سؤال می‌کنم که شما چند تا اراده دارید؟

تلمیذ: یکی!

استاد: با آن اراده چه کار می‌کنید؟

تلمیذ: بحث ما این است که اراده من عین ذات من است!

^۱ شرح المنظومه، ج ۲، ص ۷۶.

^۲ سوره القمر (۵۴)، آیه ۵۰.

^۳ سوره یس (۳۶)، آیه ۸۲.

استاد: چه کسی گفته است که اراده شما عین ذات شما است؟! معلوم است که اشکال خیلی زیاد است، پس إن شاء الله برای وقت خودش بگذارد.

ذات شریف سرکار نیز - به قسم حضرت عباس - همچون ذات پرورگار، خالی از هر صفت سلبيه و صفت وجودیه است و هیچ نوع میزی بین ذات باهر النور و فیض آثار ما و بین ذات پروردگار از این نقطه نظر وجود ندارد. پس همان طوری که ذات پروردگار جدای از صفات و فعل است و حتی از آن صفات حقیقیه ای که منبعث از نفس وجود است که علم و حیات و قدرت باشند هم، اعلی و جدای از آنها است، نفس شریف بنده و سرکار هم از تمام اینها اعلی و اجل است.

پس او در مرتبه ذات خودش یک عنقایی است که دست هیچ کسی به او نمی رسد. در مرتبه مادون ذات و در اولین مرتبه، شروع می شود به صفاتی که به خود وجود برمی گردند، و صفات دیگر که صفات عارضی هستند در مرتبه مادون هستند و اراده از این صفات عارضی نشئت می گیرد و دیگر همین طور بیاید پایین و بعد فعل خارجی و امثال ذلک.

تفاوت روح و نفس

تلمیذ: روح با نفس چه فرقی می کند؟

استاد: روح همان نفس است و با او فرق نمی کند، منتها روح در مرتبه تجرد تام است و نفس در مرتبه تعلّق به ماده و بدن است. پس یک امر واحد است که مراتب دارد.

تلمیذ: پس اینکه می گویند که انسان از مرتبه نفس می گذرد یعنی چه؟

استاد: یعنی همان وجود شما که آقای فلانی را محقق می کند و سوای این بدن است و در خودش مراتبی دارد. یکی از آن مراتب، مرتبه نفس است که دارد این بدن را می گرداند، و همان نفس یک اتّصالی با روح دارد. یعنی روح یک جهت علوّ و یک جهت دنوّ دارد؛ جهت علوّش جهت ربّی است که دست ما به آن نمی رسد و اگر این نفس بیاید از جهت دنوّ صعود کند و بالا برود و به آن روح برسد، در این صورت به آن جهت ربّی رسیده است. نه اینکه دو چیز است که من باید خودم را به او برسانم و مثلاً من اینجا روی زمین هستم و روح آنجا روی پشت بام است که باید پله بگذارم و از آن پله بالا بروم تا روح را بگیرم!

نه، وقتی که من از روی زمین به پشت بام بروم می بینم که من همانی هستم که روی زمین بودم و الآن فرق کرده ام. یک چیز است منتها آن یک چیز، دو صورت دارد؛ یک صورت مادی دارد و یک صورت مجرد دارد. وقتی که آن صورت مادی را از خودش جدا بکند و به آن صورت مجرد برسد می گوید: عجب! من همان بودم که الآن این شدم.

داستان سیمرغ، روشن کننده سرّ وحدت نفس و روح

قضیه سیمرغ را نشنیده‌اید؟! بروید مطالعه کنید و ببینید که در آنجا چه می‌گوید! در داستان سیمرغ است که این قضیه و سرّ این مسئله روشن می‌شود. سی مرغ شنیدند که در کوه قاف، یک مرغی است که اسمش سیمرغ است یعنی یک مرغی که در خارج وجود دارد؛ بالش در مشرق است، نوکش در مغرب است، پایش در زمین است، سرش در آسمان است و...! گفتند که حرکت کنیم و برویم تا به او برسیم.

اگر آن داستان را نخوانده‌اید از امشب قرار بگذارید که بروید و در منطق الطیر آن را بخوانید. اینها حرکت کردند و گفتند که برویم تا به سیمرغ برسیم. تعداد زیادی بودند و گفتند که یواش یواش می‌رویم و می‌رسیم و به قول آن شخص که (به حکم اللهم بیر، بیر)؛ یکی جوی آب دید و در همان‌جا ماند، آن یکی چمن دید و علف دید، ریاست و مقام و مرجعیت و آقا و پیغمبر و خدا و رئیس‌جمهور و امام و آیه‌الله و....

خلاصه یکی یکی همه ماندند و فقط چند تا پیر و پتال زه‌وارد رفته و بی‌خاصیت گفتند که ما این چیزها به دردمان نمی‌خورد، برویم ببینیم که چه خبر است؟! همه چیز را کنار گذاشتند و همین‌طور جلو رفتند تا یک‌دفعه دیدند که بالای کوه ایستاده‌اند! در آنجا دیدند که سیمرغی نیست، ما که چیزی ندیدیم، نه نوکی دیدیم، نه دمی دیدیم و نه...!

وقتی به خودشان نگاه کردند دیدند که سی تا مرغ هستند. یک قدری دیگر به خودشان نگاه کردند دیدند که بال اینها مشرق را گرفته است، منقار اینها مغرب را گرفته است، پای اینها در تُخوم اَرْض^۱ فرو رفته است، سر اینها به آسمان رسیده است. با تعجب گفتند ما که این نبودیم! همه با هم یکی شدیم.

درعین حال که جدای از هم بودند، در خودشان احساس وحدت می‌کردند و در عین حالی که چنین حالتی را احساس می‌کردند می‌دانستند که اینها همان‌هایی بودند که از آن طرف کره زمین راه افتاده بودند. و **فیه لطائف آخری! البته همه اینها را داریم به صورت اجمال رد می‌شویم، بالأخره قضیه به دست آمد یا نه؟** آن چیزی که از صادر اول به وجود می‌آید اراده است. و اراده خدا عبارت است از: «حضور الشيء عنده». این اراده پروردگار است.

پس یک اراده بیشتر نیست و آن اراده، تمام خلق عالم است و نه تجدیدی است و نه تأسیسی! آن اراده، خلق عالم است و این خلق از نقطه نظر رتبه، معلول اراده است، اراده هم معلول صفت است، صفت هم معلول ذات است. از کجای این ترکیب لازم می‌آید؟! **شیخنا بین لنا!**

این مسئله در پروردگار، مثل ما و مثل خود شما است که فعل شما معلول اراده شما است، اراده شما معلول اوصاف است، اوصاف هم معلول نفس هستند. حالا نفس معلول چیست؟ دیگر بماند.

اللهم صل علی محمد و آل محمد

^۱ الصّاح: «تُخَوِّمُ الْأَرْضَ - وَ تُخَوِّمُ جَمْعٌ -: مَفْصِلٌ مَا بَيْنَ الْكُورَتَيْنِ وَ الْقَرْيَتَيْنِ».